

Standaardargumenten nr. 1

Vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand

Memo voor juristen opgesteld door het Open Society Justice Initiative om rechtsbijstandverleners te assisteren bij het voeren van juridische procedures met betrekking tot kwesties inzake vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand voor mensen die beschuldigd of verdacht worden van misdrijven.

April 2012

OPEN SOCIETY
JUSTICE INITIATIVE

INHOUDSOPGAVE

HOE KUNT U DEZE STANDAARD ARGUMENTEN GEBRUIKEN?	3
I. HET RECHT OP VROEGTIJDIGE TOEGANG TOT RECHTSBIJSTAND.....	4
EUROPEES VERDRAG TOT BESCHERMING VAN DE RECHTEN VAN DE MENS	4
ANDERE INTERNATIONALE EN EUROPESE STANDAARDEN	6
<i>Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke rechten</i>	7
<i>Europees Comité ter Voorkoming van Foltering</i>	8
<i>VN-Subcomité voor de Voorkoming van Foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing</i>	8
<i>Voorstel voor een richtlijn betreffende het recht op toegang tot een raadsman</i>	8
II. REIKWIJDTE VAN HET RECHT	9
A. INFORMATIE OVER HET RECHT OP TOEGANG TOT RECHTSBIJSTAND	9
B. ACTIVITEITEN DIE ONDERDEEL UITMAKEN VAN RECHTSBIJSTAND.....	10
C. VOLDOENDE TIJD EN VERTROUWELIJKHEID	11
III. RESTRICTIES OP HET OPGEVEN VAN EEN RECHT OP RECHTSBIJSTAND	13
CONCLUSIE	13
BIJLAGE	15

HOE KUNT U DEZE STANDAARD ARGUMENTEN GEBRUIKEN?

1. In de meeste Europese landen hebben verdachten van misdrijven geen vrije en onbelemmerde toegang tot rechtsbijstand gedurende de eerste fases van een strafrechtelijk onderzoek. In sommige landen bestaan duidelijke wettelijke beperkingen met betrekking tot het moment van toegang tot rechtsbijstand, de tijdsduur dat een raadsman geraadpleegd kan worden en de activiteiten die een raadsman kan ondernemen. Evenzeer zorgwekkend zijn die landen waarin verdachten in theorie recht hebben op rechtsbijstand, maar waar dit recht in de praktijk niet wordt verwezenlijkt.
2. Ondanks deze beperkingen zijn er in de laatste jaren in heel Europa significante ontwikkelingen geweest in de richting van heldere internationale standaarden die de rechten van verdachten en beschuldigde personen in strafrechtelijke procedures beschermen. Het Justice Initiative ondersteunt deze ontwikkelingen door advocacy, netwerk- en lobbyactiviteiten en door de publicatie van een serie memo's met standaardargumenten die technische ondersteuning bieden aan juristen die op nationaal niveau gerechtelijke procedures voeren inzake de rechten van arrestanten.
3. Deze memo biedt een overzicht van de huidige regionale en internationale juridische standaarden inzake het recht op vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand voor mensen die beschuldigd of verdacht worden van misdrijven. Deze memo toont de juridische standaarden van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, die worden ondersteund door de beginselen en maatstaven van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten, het VN-Comité voor de Rechten van de Mens en andere Europese en VN-instellingen.
4. Het Justice Initiative moedigt juristen aan om het onderzoek en argumenten in deze memo te gebruiken om het procederen op nationaal niveau te ondersteunen. Het voeren van juridische procedures kan een effectief middel zijn om een nationaal strafrechtelijk systeem dat nalaat om te voorzien in een volledig en onbeperkt recht op rechtsbijstand, te veranderen. Het Justice Initiative volgt ontwikkelingen in landen waar successen zijn geboekt in het herzien van wetten aangaande vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand, onder meer middels het voeren van rechtszaken. Mocht u van plan zijn om met dit doel een procedure op te starten, of bent u reeds bij een dergelijke zaak betrokken, neemt u dan s.v.p. contact met ons op. Wij kunnen mogelijk informatie verschaffen aangaande hervormingen die al zijn doorgevoerd in vergelijkbare rechtssystemen die uw zaak kunnen ondersteunen, of u in contact brengen met andere juristen of organisaties die succesvol procedures hebben gevoerd met betrekking tot deze kwestie.
5. Het Justice Initiative heeft haar uiterste best gedaan om er voor te zorgen dat onze informatie correct is. Deze memo echter dient alleen ter informatie en mag niet worden opgevat als juridisch advies. De manier waarop u deze memo kunt gebruiken zal afhangen van de kenmerken van uw zaak, de situatie van uw cliënt en de specifieke eigenschappen van uw nationale rechtssysteem.
6. Mocht u vragen of opmerkingen hebben naar aanleiding van de memo, een vertaling van deze memo in een andere taal wensen te ontvangen, of het Justice Initiative op de hoogte willen houden van zaken in uw land met betrekking tot toegang tot rechtsbijstand, neemt u dan s.v.p. contact op met:

Marion Isobel

Associate Legal Officer, National Criminal Justice Reform

Open Society Justice Initiative

misobel@osieurope.org

Tel: +36 1 882 3154

www.justiceinitiative.org

www.legalaidreform.org

I. HET RECHT OP VROEGTIJDIGE TOEGANG TOT RECHTSBIJSTAND

1. Verdachten in strafrechtelijke procedures hebben recht op toegang tot rechtsbijstand in ieder geval vanaf het moment dat zij worden gearresteerd, in hechtenis worden genomen, of hun positie significant wordt beïnvloed door de omstandigheden waarin zij zich bevinden. Dit is bepaald in een duidelijke en consistente reeks jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (“EHRM”), waaruit blijkt dat dit recht mede inhoudt het recht op rechtsbijstand tijdens elk verhoor of elke ondervraging door de politie. Dit is ook bevestigd door het VN-Comité voor de Rechten van de Mens. Ook andere standaarden en mechanismen van zowel Europa als de VN hebben het fundamentele belang van vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand benadrukt.

Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens

2. Het EHRM stelt zich al vele jaren op het standpunt dat het recht op rechtsbijstand ontstaat direct na arrestatie.¹ Een serie van uitspraken van het EHRM sinds 2008 heeft de reikwijdte van dit recht ontwikkeld en verduidelijkt. Op grond van deze recente jurisprudentie, die in het hiernavolgende in detail zal worden doorgenomen, dient een persoon toegang te hebben tot rechtsbijstand wanneer hij/zij in hechtenis wordt genomen of zijn/haar positie significant wordt beïnvloed door de omstandigheden, hetgeen al het geval kan zijn voordat er sprake is van een arrestatie in formele zin. Met name is bepaald dat niemand ondervraagd mag worden of verplicht of gevraagd om deel te nemen aan onderzoeks- of procedurele handelingen zonder het recht op toegang tot rechtsbijstand.
3. Artikel 6 lid 1 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens (“EVRM”) bevat het algemene beginsel van het recht op een eerlijk proces. Het luidt:

“Bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde vervolging heeft een ieder recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat bij de wet is ingesteld.”
4. Artikel 6 lid 3 sub b en c van het EVRM, die van toepassing zijn op strafrechtelijke procedures, bepaalt vervolgens:

“Een ieder tegen wie een vervolging is ingesteld, heeft in het bijzonder de volgende rechten (...) b) te beschikken over de tijd en faciliteiten die nodig zijn voor de voorbereiding van zijn verdediging; c) zich zelf te verdedigen of daarbij de bijstand te hebben van een raadsman naar eigen keuze of, indien hij niet over voldoende middelen beschikt om een raadsman te bekostigen, kosteloos door een toegevoegd advocaat te kunnen worden bijgestaan, indien de belangen van een behoorlijke rechtspleging dit eisen.”
5. De recente verduidelijking van de reikwijdte van deze rechten begon in 2008 met de zaak *Salduz v Turkey*.² Deze zaak betrof een minderjarige die werd gearresteerd. Hij legde tijdens een verhoor in de afwezigheid van een raadsman bekennende verklaringen af, maar trok later zijn verklaring in, en stelde dat deze onder druk was afgelegd. De Grote Kamer van het EHRM oordeelde dat het gebrek aan toegang tot rechtsbijstand voor de verzoeker gedurende de tijd dat hij werd vastgehouden door de politie een schending opleverde van artikel 6 lid 1 en 6 lid 3 sub c van het EVRM. Noch de rechtsbijstand door een raadsman later, noch de mogelijkheid om de verklaring te betwisten in het kader van de gerechtelijke procedure die volgde kon de inbreuk die was opgetreden tijdens de gevangenhouding door de politie herstellen.³ Het EHRM benadrukte het belang van de onderzoeksfase voor de

¹ *John Murray v United Kingdom*, EHRM, uitspraak d.d. 8 februari 1996; *Magee v United Kingdom*, EHRM, uitspraak d.d. 6 juni 2000.

² *Salduz v Turkey*, EHRM, uitspraak van de Grote Kamer d.d. 27 november 2008.

³ *Ibid*, paragraaf 58.

voorbereiding van de strafrechtelijke procedure en merkte op dat “om het recht op een eerlijk proces voldoende ‘praktisch en effectief’ te laten blijven artikel 6 lid 1 vereist dat, in de regel, in toegang tot een raadsman voorzien dient te worden vanaf het moment dat een verdachte voor het eerst door de politie wordt verhoord.”⁴

6. *Salduz* is gevolgd in meer dan 100 vervolguitspraken van het EHRM, die tezamen een heldere en consistente reeks van jurisprudentie vormen waaruit blijkt dat het gebruik van bewijs verkregen van een verdachte middels verhoor of andere onderzoeksmaatregelen terwijl de verdachte niet beschikt over rechtsbijstand, schending van artikel 6 van het EVRM oplevert.⁵ Deze reeks van besluiten heeft ook de details verduidelijkt wanneer precies het recht op rechtsbijstand ontstaat en wanneer dit recht ontzegd kan worden.
7. *Tijdens verhoren*. In *Brusco v France* bevestigde het EHRM dat het recht op rechtsbijstand mede omvat het recht om over een raadsman te beschikken gedurende ieder verhoor.⁶ In die zaak oordeelde het EHRM dat zelfs al had de meerderjarige verzoeker toestemming gehad om zijn raadsman te spreken direct na het verhoor, het beletten van de aanwezigheid van de raadsman tijdens de ondervraging door de politie een schending opleverde van artikel 6 lid 3 sub c. In 2011 besliste het Hof op vergelijkbare wijze in een zaak tegen Kroatië.⁷ In *Pishchalnikov v Russia* legde het EHRM uit waarom het van fundamenteel belang is dat een verdachte voorzien dient te worden van rechtsbijstand gedurende de eerste onderzoeksfase van de procedure, en met name tijdens elke ondervraging of verhoor door de politie:

“Een verdachte bevindt zich vaak in een bijzonder kwetsbare positie in dat stadium van de procedure, waarvan het effect wordt versterkt door het feit dat de wetgeving inzake de strafrechtelijke procedure de neiging heeft steeds ingewikkelder te worden, met name met betrekking tot de regels voor het verzamelen en het gebruik van bewijs. In de meeste zaken kan deze specifieke kwetsbaarheid alleen worden gecompenseerd door de bijstand van een raadsman wiens taak het onder meer is om het recht van een beschuldigde om niet mee te hoeven werken aan de eigen veroordeling te garanderen”.⁸
8. *Wel of niet ondervraagd*. In *Dayanan v Turkey* verklaarde het EHRM dat verdachten de gelegenheid dienen te krijgen om rechtsbijstand te verkrijgen zodra zij in hechtenis worden genomen, of zij nu wel of niet worden verhoord door de politie.⁹ In deze zaak was de verzoeker geen minderjarige en had hij geen specifieke kwetsbaarheid anders dan zijn betrokkenheid bij het strafrechtelijke systeem.
9. *Wanneer iemands positie significant wordt beïnvloed*. In *Shabelnik v Ukraine* oordeelde het EHRM dat het recht op rechtsbijstand ontstaat op het moment dat iemands positie significant wordt beïnvloed, zelfs als hij/zij niet formeel in hechtenis wordt genomen als verdachte.¹⁰ Het EHRM legde uit dat iemands positie significant wordt beïnvloed zodra de verdenking tegen hem serieus wordt onderzocht en de zaak van de aanklager wordt samengesteld. In deze zaak werd de verzoeker ondervraagd als getuige, niet als verdachte of beschuldigde. Het EHRM stelde een inbreuk op artikel 6 lid 1 en 3 van het EVRM vast op grond van het feit dat het moment waarop het recht op rechtsbijstand ontstaat, niet afhankelijk is van de formele aanduiding van een persoon.¹¹ Het Hof stelde vergelijkbare

⁴ *Ibid*, paragraaf 54-55.

⁵ Zie de bijlage voor een overzicht van deze besluiten tot maart 2012.

⁶ *Brusco v France*, EHRM, uitspraak d.d. 14 oktober 2010, 44-45.

⁷ *Mader v Croatia*, EHRM, uitspraak d.d. 21 juni 2011, paragraaf 153. *Sebalj v Croatia*, EHRM, uitspraak d.d. 28 juni 2011, paragraaf 256. Zie ook *Demirkaya v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009.

⁸ *Pishchalnikov v Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 24 september 2009, in paragraaf 69. Zie ook *Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 21 april 2011, in paragraaf 263.

⁹ *Dayanan v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragraaf 32.

¹⁰ *Shabelnik v Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 17 februari 2009, in paragraaf 57.

¹¹ *Shabelnik v Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 17 februari 2009, in paragraaf 57.

inbreuken vast in *Brusco v France*, waarin iemand die gehoord werd als getuige een misdrijf bekende.¹²

10. In *Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine* werd de verzoeker verdacht van moord, maar had de politie hem gearresteerd wegens een lichter drugsgerelateerd vergrijp en hem formeel in “administratieve detentie” geplaatst, en hem rechtsbijstand ontzegd. Het Hof oordeelde dat ondanks deze formele aanduiding, hij feitelijk was behandeld als een verdachte van een misdrijf en hij zich daarom had moeten kunnen beroepen op de rechten volgens uit artikel 6 van het EVRM, waaronder ongehinderde toegang tot juridische vertegenwoordiging.¹³
11. *Onderzoekshandelingen*. Het is ook evident dat een persoon recht heeft op rechtsbijstand niet alleen tijdens iedere ondervraging door de politie maar ook gedurende andere onderzoekshandelingen. Daarom stelde het EHRM in *Laska and Lika v Albania* een inbreuk op artikel 6 lid 1 van het EVRM vast, omdat een keuze- (of Oslo)confrontatie werd gehouden in de afwezigheid van de raadslieden van de verzoekers.¹⁴
12. *Onofficiële hechtenis*. Het EHRM heeft zich ook gebogen over de vraag of een persoon die technisch gezien niet in hechtenis wordt gehouden door de politie, toch recht heeft op rechtsbijstand. In *Zaichenko v Russia* was de verzoeker niet formeel gearresteerd of ondervraagd in hechtenis, maar was simpelweg staande gehouden voor een verkeerscontrole en had vragen beantwoord met betrekking tot het doorzoeken van zijn auto.¹⁵ Gelet op het feit dat de vrijheid van handelen van de verzoeker niet significant werd ingeperkt, oordeelde het EHRM dat het ontbreken van rechtsbijstand op dat moment geen inbreuk opleverde van de rechten van de verzoeker volgens uit artikel 6 lid 3 sub c van het EVRM. Desalniettemin schond zelfs in diezaak het latere gebruik van zijn antwoorden op vragen tijdens het proces het recht niet mee te hoeven werken aan de eigen veroordeling en het zwijgrecht opgenomen in artikel 6.
13. *Ontzegging van rechtsbijstand*. Het EHRM houdt theoretisch de mogelijkheid open dat vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand in uitzonderlijke omstandigheden ontzegd kan worden. Echter, zelfs wanneer dwingende redenen in een uitzonderlijk geval ontzegging van toegang tot een raadsman kunnen rechtvaardigen mogen belastende verklaringen afgelegd door een beschuldigde zonder rechtsbijstand niet gebruikt worden om tot een veroordeling te komen.¹⁶ Voorts heeft het Hof geoordeeld dat:

“Iedere uitzondering op de uitoefening van dit recht duidelijk omschreven dient te zijn en de toepassing ervan strikt beperkt in tijdsduur. Deze beginselen zijn met name van belang wanneer er sprake is van zware beschuldigingen, want het is in het licht van de zwaarste straffen dat respect voor het recht op een eerlijk proces tot op hoogst mogelijke niveau gegarandeerd dient te worden door democratische samenlevingen.”¹⁷

Andere internationale en Europese standaarden

14. Een aantal andere internationale en Europese instellingen heeft het fundamentele belang van vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand eveneens onderstreept. Het VN-Comité voor de Rechten van de Mens heeft, onder toepassing van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke rechten (“IVBP”), vastgesteld dat het recht op vroegtijdige toegang een universele standaard is die geldt voor alle mensen die beschuldigd of verdacht worden van misdrijven. Het Europees Comité ter Voorkoming van Foltering en het VN-Subcomité voor de Voorkoming van Foltering hebben benadrukt dat vroegtijdige toegang

¹² *Brusco v France*, EHRM, uitspraak d.d. 14 oktober 2010.

¹³ *Brusco v France*, EHRM, uitspraak d.d. 14 oktober 2010, in paragraaf 52-54; *Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 21 april 2011, in paragraaf 264-265.

¹⁴ *Laska and Lika v Albania*, EHRM, uitspraak d.d. 20 april 2010.

¹⁵ *Zaichenko v Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 18 februari 2010.

¹⁶ *Ibid*, paragraaf 55.

¹⁷ *Salduz v Turkey*, EHRM, uitspraak van de Grote Kamer d.d. 27 november 2008, paragraaf 54; zie ook *Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 21 april 2011, in paragraaf 263.

ook een fundamenteel beschermingsmechanisme is tegen mishandeling. In aanvulling hierop heeft de Raad van de Europese Unie vroegtijdige toegang erkend als een belangrijk onderdeel van een lange-termijnplan om de rechten van verdachten in strafrechtelijke procedures te versterken en beschermen in de gehele Europese Unie.

Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke rechten

15. Het VN-Comité voor de Rechten van de Mens heeft het belang van vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand bevestigd in artikel 14 van het IVBP, op grond waarvan alle mensen die verdacht of beschuldigd worden van misdrijven toegang tot rechtsbijstand dienen te hebben gedurende de eerste periode van detentie, gedurende de gehele onderzoeksfase van strafrechtelijke procedures, en gedurende elk verhoor, elke ondervraging of andere onderzoekshandeling. Artikelen 14 lid 3 sub b en d van het IVBP stellen:

“Bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde strafvervolgning heeft een ieder, in volle gelijkheid, recht op de volgende minimumgaranties (...) b) te beschikken over voldoende tijd en faciliteiten die nodig zijn voor de voorbereiding van zijn verdediging en zich te verstaan met een door hemzelf gekozen raadsman;

(...) d) zichzelf te verdedigen of de bijstand te hebben van een raadsman naar eigen keuze; in geval hij geen rechtsbijstand heeft, van het recht daarop in kennis te worden gesteld”.

16. In Algemene Aanbeveling nr. 32 heeft het Comité voor de Rechten van de Mens benadrukt dat toegang tot rechtsbijstand “een belangrijk element van de waarborg van een eerlijk proces en een toepassing van het beginsel van ‘equality of arms’ (...) Het recht om zich te verstaan met een raadsman vereist dat de beschuldigde onmiddellijke toegang tot rechtsbijstand wordt toegestaan”.¹⁸
17. Bij het beoordelen van individuele gevallen heeft het VN-Comité voor de Rechten van de Mens consistent geoordeeld dat mensen die beschuldigd worden van misdrijven effectief dienen te worden bijgestaan door een raadsman gedurende alle stadia van strafrechtelijke procedures,¹⁹ en dat in gebreke blijven bij het toestaan van rechtsbijstand gedurende de eerste periode van detentie en gedurende ieder verhoor een schending is van zowel artikel 14 lid 3 sub b als artikel 14 lid 3 sub d van het IVBP.²⁰ In *Lyashkevich v Uzbekistan* stelde het Comité een schending vast op grond van het feit dat de beschuldigde toegang tot een raadsman naar eigen keuze gedurende één dag was ontzegd, terwijl in die periode verhoren en andere onderzoekshandelingen plaatsvonden, ondanks het feit dat aan de beschuldigde een door de staat benoemde raadsman was toegewezen die de gehele dag aanwezig was geweest.²¹

¹⁸ VN-Comité voor de Rechten van de Mens (VN-CRM), Algemene Aanbeveling nr. 32, *Right to equality before the courts and tribunals and to a fair trial*, VNDoc. CCPR/C/GC/32, 23 augustus 2007, paragrafen 32, 34.

¹⁹ *Barno Saidova v. Tajikistan*, VN-CRM, beslissing d.d. 20 augustus 2004, VN Doc. CCPR/C/81/D/964/2001 in paragraaf 6.8; *Borisenco v Hungary*, VN-CRM, beslissing d.d. 14 oktober 2002, VN Doc. CCPR/C/76/D/852/1999, in paragraaf 7.5; *Aliev v Ukraine*, VN-CRM, beslissing d.d. 7 augustus 2003, VN Doc. CCPR/C/78/D/781/1997, in paragraaf 7.2

²⁰ *Kelly v Jamaica*, VN-CRM, beslissing d.d. 29 juli 1996, VN Doc. CCPR/C/57/D/537/1993, in paragraaf 9.2; *Gridin v Russian Federation*, VN-CRM, beslissing d.d. 18 juli 2000, VN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997, in paragraaf 8.5; *Tamara Chikunova v Uzbekistan*, VN-CRM, beslissing d.d. 16 maart 2007, VN Doc. CCPR/C/89/D/1043/2002, in paragraaf 7.4; *Marlem Carranza Alegre v. Peru*, VN-CRM, beslissing d.d. 17 november 2005, VN Doc. CCPR/C/85/D/1126/2002, in paragraaf 7.

²¹ *Lyashkevich v. Uzbekistan*, VN-CRM, beslissing d.d. 11 mei 2010, VN Doc. CCPR/C/98/D/1552/2007, in paragraaf 9.4. Zie ook *Kasimov v. Uzbekistan*, VN-CRM, beslissing d.d. 30 juli 2009, VN Doc. CCPR/C/96/D/1378/2005, in paragraaf 9.6.

Europees Comité ter Voorkoming van Foltering

18. Het Europees Comité ter Voorkoming van Foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (“CVF”) benadrukt al vele jaren het belang van vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand als een beschermingsmechanisme tegen foltering. Het CVF heeft een aantal Algemene Rapporten doen uitgaan die bedoeld zijn om staten die partij zijn bij het verdrag te helpen door een overzicht te bieden van acceptabele standaarden, voorwaarden en praktijken. In haar tweede Algemene Rapport heeft het Comité verklaard dat toegang tot rechtsbijstand een fundamenteel beschermingsmechanisme is tegen mishandeling van gedetineerde personen dat van toepassing dient te zijn vanaf het allereerste begin van vrijheidsberoving en waarvan zowel het recht op contact met en bezoek van een raadsman als –in beginsel- het recht op de aanwezigheid van een raadsman tijdens verhoor deel uitmaakt.²²
19. Het belang van deze eisen is door het CVF herhaald in latere landen en algemene rapporten. In haar rapport over 2002 stelde het CVF vast dat er nog steeds staten waren die nalieten deze eisen te eerbiedigen en legde uit:

“Het CVF heeft bij herhaling benadrukt dat, in haar ervaring, in de eerste periode direct na vrijheidsberoving het risico op intimidatie en fysieke mishandeling het grootste is. Hieruit volgt dat de mogelijkheid tot toegang tot een raadsman voor personen die door de politie in hechtenis zijn genomen in die periode een fundamenteel beschermingsmechanisme tegen mishandeling is. Het bestaan van die mogelijkheid zal een ontmoedigend effect hebben op diegenen die geneigd zijn om gedetineerden te mishandelen en bovendien is een raadsman de aangewezen persoon om de benodigde actie te ondernemen indien mishandeling daadwerkelijk plaats vindt”.²³

VN-Subcomité voor de Voorkoming van Foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing

20. Het VN-Subcomité voor de Voorkoming van Foltering heeft ook opnieuw bevestigd dat het vereiste van vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand een belangrijk beschermingsmechanisme tegen foltering vormt:

“Vanuit een preventief oogpunt vormt toegang tot een raadsman een belangrijk beschermingsmechanisme tegen mishandeling, hetgeen een breder concept is dan het voorzien in rechtsbijstand uitsluitend met als doel het voeren van de eigen verdediging. De aanwezigheid van een raadsman tijdens ondervraging door de politie zal mogelijk de politie ervan weerhouden om haar toevlucht te nemen tot mishandeling of andere vormen van misbruik, maar kan ook functioneren als een bescherming voor politiebeambten wanneer zij geconfronteerd worden met ongegronde aantijgingen van mishandeling”.²⁴

Voorstel voor een richtlijn betreffende het recht op toegang tot een raadsman

21. De *Resolutie betreffende een routekaart voor de versterking van de procedurele rechten van verdachten en beschuldigen in strafrechtelijke procedures*²⁵ van de Raad van de Europese Unie heeft tot doel om volledige implementatie van en respect voor de

²² Comité ter Voorkoming van Foltering, *2e Algemeen Rapport*, CPT/Inf (92) 3, 36, te vinden op <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-02.htm>. Zie ook Europees Comité ter Voorkoming van Foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing, *CPT Standards*, CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2010 in 41, te vinden op www.cpt.coe.int/en/documents/eng-standards.doc

²³ Europees Comité ter Voorkoming van Foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (CVF), *12e Algemene Rapport* aangaande de activiteiten van het CVF, 2002, paragraaf 41.

²⁴ Verslag van het bezoek van het Subcomité voor de Voorkoming van Foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing aan de Maldiven, d.d. 26 februari 2009, CAT/OP/MDV/1, in paragraaf 62

²⁵ Resolutie van de Raad d.d. 30 november 1999, (2009/C295/01)

standaarden van het EHRM aangaande de rechten van beschuldigde en verdachte personen in de gehele EU te verzekeren.

22. Als onderdeel van deze routekaart heeft de Europese Commissie in juni 2011 haar voorstel voor een richtlijn betreffende het recht op toegang tot een raadsman in strafrechtelijke procedures naar buiten gebracht.²⁶ Artikel 3 van de concept-richtlijn vereist dat de lidstaten er zorg voor dragen dat aan verdachten en beschuldigde personen zo snel mogelijk toegang tot een raadsman wordt toegestaan, in ieder geval vanaf het moment dat hen de vrijheid wordt ontnomen en vóór het begin van iedere vorm van ondervraging door de politie of een andere wetshandhavingsautoriteit. Artikel 4 lid 2 van de concept-richtlijn voorziet ook expliciet in een recht op rechtsbijstand tijdens politieverhoren.
23. Wanneer dit voorstel wordt aangenomen door het Europese Parlement en de Raad wordt deze richtlijn bindend en afdwingbaar en zal van alle lidstaten geëist worden dat zij die wetten, regelingen en administratieve voorzieningen van kracht laten worden die noodzakelijk zijn om te voldoen aan de richtlijn. Echter, zelfs als deze richtlijn uiteindelijk niet wordt aangenomen geeft dit voorstel de interpretatie van de Commissie van de huidige minimumstandaarden betreffende het recht op toegang tot een raadsman weer, en is dit voorstel gebaseerd op een analyse van de jurisprudentie van het EHRM.²⁷

II. REIKWIJDTE VAN HET RECHT

24. Het EHRM heeft benadrukt dat het EVRM niet ontworpen is om rechten te garanderen die theoretisch of denkbeeldig zijn, maar juist rechten die praktisch en effectief zijn, en dat dit met name van belang is voor de rechten van de verdediging, gelet op de prominente plaats die het recht op een eerlijk proces inneemt in een democratische samenleving.²⁸ Wanneer dit beginsel wordt toegepast blijkt dat het recht op vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand alleen op een praktische en effectieve manier kan worden gerealiseerd wanneer aan een aantal eisen is voldaan.
 - *A. Informatievoorziening.* De informatievoorziening aan een verdachte is van doorslaggevend belang, aangezien een persoon die zich niet bewust is van zijn recht op rechtsbijstand niet in staat zal zijn om dit recht uit te oefenen.
 - *B. Activiteiten behorend tot rechtsbijstand.* Het EHRM heeft verklaard dat een verdachte toegang dient te kunnen hebben tot het volledige palet aan diensten en activiteiten die specifiek geassocieerd worden met rechtsbijstand.
 - *C. Voldoende tijd en vertrouwelijkheid.* Een essentiële voorwaarde voor effectieve rechtsbijstand is de vertrouwelijkheid van communicatie met de raadsman en voldoende tijd om een verdediging voor te bereiden.

A. Informatie over het recht op toegang tot rechtsbijstand

25. Het recht om geïnformeerd te worden over het recht op toegang tot rechtsbijstand wordt niet expliciet genoemd in het EVRM. Echter, het EHRM heeft bij herhaling geoordeeld dat autoriteiten gehouden zijn om positieve maatregelen te treffen om te voldoen aan de vereisten voor een eerlijk proces als bepaald in artikel 6 EVRM, waaronder mede wordt verstaan er actief voor te zorgen dat verdachten zich bewust zijn van hun rechten. In *Panovits v Cyprus* heeft het EHRM geoordeeld dat de autoriteiten er “actief” voor hadden moeten “zorgen” dat de verzoeker zijn recht op rechtsbijstand en rechtshulp begreep. De regering had gesteld dat de autoriteiten bereid waren geweest om de verzoeker op ieder gewenst moment in de gelegenheid te stellen om zijn recht op het verkrijgen van

²⁶ Europese Commissie, *Voorstel voor een richtlijn betreffende het recht op toegang tot een raadsman in strafrechtelijke procedures*, COM (2011) 326/3. Dit voorstel verwijst naar maatregel C van de routekaart.

²⁷ *Ibid.*, in paragrafen 13, 14, 18-21.

²⁸ *Airey v Ireland*, EHRM, uitspraak d.d. 9 oktober 1979, paragraaf 24; *Artico v Italy*, EHRM, uitspraak d.d. 13 mei 1980, paragraaf 33; *Salduz v Turkey*, EHRM, uitspraak van de Grote Kamer d.d. 27 november 2008 paragrafen 51, 55.

rechtsbijstand uit te oefenen, als hij daarom had gevraagd. Het EHRM oordeelde echter dat er een positieve verplichting bestond om de verzoeker te voorzien van de noodzakelijke informatie om hem in staat te stellen om toegang te verkrijgen tot juridische vertegenwoordiging, en dat deze passieve houding een schending opleverde van artikel 6.²⁹ Het EHRM stelde schendingen vast op artikel 6 in vergelijkbare omstandigheden in *Talat Tunc v Turkey*³⁰ en *Padalov v Bulgaria*.³¹

26. In *Barno Saidova v Tajikistan* en *Rolando v Philippines* volgde het VN-Comité voor de Rechten van de Mens een vergelijkbare redenering en stelde schendingen op artikel 14 lid 3 sub d vast omdat de verdachten bij hun arrestatie niet gewezen waren op hun recht op rechtsbijstand.³²
27. Op 16 november 2011 hebben de lidstaten van de Europese Unie een concept-richtlijn goedgekeurd die beoogt om het recht van mensen op informatie tijdens strafrechtelijke procedures te beschermen. Deze richtlijn vormt een onderdeel van de *Resolutie betreffende een routekaart voor de versterking van de procedurele rechten van verdachten en beschuldigen in strafrechtelijke procedures* van de Raad van de Europese Unie.³³ Op grond van de nieuwe richtlijn moet iedere persoon die in welk EU-land dan ook gearresteerd wordt, geïnformeerd worden over zijn/haar rechten in een taal die hij/zij begrijpt. De autoriteiten dienen een ieder die gearresteerd wordt een “opsomming van rechten” te geven, geschreven in eenvoudig, alledaags taalgebruik, waarin zijn/haar basale rechten gedurende strafrechtelijke procedures worden opgenoemd. Deze rechten omvatten, onder meer, het recht op een raadsman.

B. Activiteiten die onderdeel uitmaken van rechtsbijstand

28. Het begrip rechtsbijstand omvat een aantal verschillende activiteiten. In *Dayanan v Turkey*³⁴ paste het EHRM *Salduz* toe en oordeelde dat een beschuldigde recht heeft op rechtsbijstand zodra hij of zij in hechtenis wordt genomen. Daarmee verduidelijkte het EHRM zowel de redenen voor vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand als de reikwijdte van activiteiten die moeten worden toegestaan:

“Inderdaad vereist een eerlijke rechtsgang dat een beschuldigde de mogelijkheid heeft om het gehele palet aan diensten die specifiek geassocieerd worden met rechtsbijstand te verkrijgen. Gelet hierop dient de raadsman de mogelijkheid te hebben om zonder belemmeringen de fundamentele aspecten van de verdediging van die persoon veilig te stellen: bespreking van de zaak, organisatie van de verdediging, verzamelen van bewijsmateriaal dat ontlastend is voor de beschuldigde, voorbereiding voor ondervraging, ondersteuning van een beschuldigde in nood en controleren van de omstandigheden van detentie”.³⁵

Het EHRM erkende in *Ocalan v Turkey* tevens dat vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand alsmede de mogelijkheid om de raadsman te zien en hem/haar instructies te geven, noodzakelijk is om mensen in staat te stellen om de rechtmatigheid en duur van hun detentie aan te vechten.³⁶

29. De reikwijdte en het doel van rechtsbijstand dat door het EHRM werd erkend in deze zaken geeft in essentie de plichten weer die zijn neergelegd in de VN Grondbeginselen betreffende de rol van advocaten, waartoe onder meer behoren “ het adviseren van cliënten

²⁹ *Panovits v Cyprus*, EHRM, uitspraak d.d. 11 december 2008, paragraaf 72.

³⁰ *Talat Tunc v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 27 maart 2007.

³¹ *Padalov v Bulgaria*, EHRM, uitspraak d.d. 10 augustus 2006.

³² *Barno Saidova v. Tajikistan*, VN-CRM, beslissing d.d. 20 augustus 2004, VN Doc.

CCPR/C/81/D/964/2001, in paragraaf 6.8. *Rolando v. Philippines*, VN-CRM, beslissing d.d. 8 december 2004, VN Doc. CCPR/C/82/D/1110/2002, in paragraaf 5.6.

³³ Resolutie van de Raad d.d. 30 november 1999, (2009/C295/01) Dit vormt maatregel B van de routekaart.

³⁴ *Dayanan v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009.

³⁵ *Dayanan v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, paragraaf 32.

³⁶ *Ocalan v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 12 mei 2005, paragrafen 66, 70.

aangaande hun juridische rechten en plichten, en aangaande de werking van het rechtssysteem voorzover dit relevant is voor de juridische rechten en plichten van cliënten” en het bijstaan van cliënten op elke passende wijze en het ondernemen van juridische stappen om hun belangen te beschermen”.³⁷

C. Voldoende tijd en vertrouwelijkheid

30. De mate waarin de raadsman effectief rechtsbijstand kan verlenen is afhankelijk van de omstandigheden waarin zij beschuldigde personen kunnen ontmoeten en met hen kunnen communiceren. Verdachten en beschuldigde personen moeten, daarom in staat zijn om hun raadsman onder vier ogen en gedurende een toereikende tijd te spreken, om dit recht betekenisvol te laten zijn.
31. Met betrekking tot de kwestie van vertrouwelijkheid heeft het EHRM verklaard dat “het recht van een beschuldigde om met zijn advocaat te communiceren buiten gehoorsafstand van een derde persoon onderdeel uitmaakt van de basale vereisten van een eerlijk proces”.³⁸ In de zaak *Brennan v UK* heeft het EHRM geoordeeld dat de aanwezigheid van een politiebeambte binnen gehoorsafstand tijdens het eerste adviesgesprek van de verzoeker met zijn advocaat, een inbreuk maakte op zijn recht op een effectieve uitoefening van zijn verdedigingsrechten. Het EHRM legde uit dat “wanneer een raadsman niet in staat is om te overleggen met zijn cliënt en vertrouwelijke instructies van hem te ontvangen zonder toezicht, zijn bijstand veel van zijn zin verliest”.³⁹
32. De noodzaak van vertrouwelijkheid is ook benadrukt door het Comité voor de Rechten van de Mens, dat in Algemene Aanbeveling nr. 32 heeft verklaard dat “raadslieden in staat dienen te zijn om hun cliënten onder vier ogen te ontmoeten en te communiceren met de beschuldigde in omstandigheden die de vertrouwelijkheid van hun overleg ten volle respecteren”.⁴⁰ Het Comité oordeelde in *Nazira Sirageva v Uzbekistan* dat artikel 14 lid 3 sub b van het IVBP geschonden was omdat de verdachte en zijn raadsman alleen werd toegestaan om elkaar te ontmoeten in de aanwezigheid van een rechercheur tijdens het vooronderzoek.⁴¹
33. Met betrekking tot de kwestie van voldoende tijd heeft het EHRM geoordeeld dat een vaststelling van wat precies voldoende tijd is om rechtsbijstand te verkrijgen gedurende de procedures voorafgaande aan de terechtzitting gedaan dient worden op basis van de individuele omstandigheden van de zaak. In *Bogumil v Portugal* verklaarde het EHRM dat deze omstandigheden onder meer de complexiteit van de zaak en de zwaarte van de mogelijke veroordeling omvatten.⁴² In *Fatma Tunc v Turkey (nr. 2)*, aarzelde het EHRM niet om te constateren dat een vijf minuten durend overleg met een raadsman tijdens de eerste periode van hechtenis door de politie niet voldoet aan de standaarden van het Verdrag.⁴³
34. Het Comité voor de Rechten van de Mens heeft de visie van het EHRM dat mensen die beschuldigd worden van misdrijven recht hebben op voldoende tijd om hun verdediging voor te bereiden bevestigd, alsmede dat “wat telt als ‘voldoende tijd’ afhangt van de

³⁷ *Grondbeginselen betreffende de rol van advocaten*, beginsel 13.

³⁸ *Brennan v the United Kingdom*, EHRM, uitspraak d.d. 16 oktober 2001, in paragraaf 58. *S v Switzerland*, EHRM, uitspraak d.d. 28 november 1991, in paragraaf 48.

³⁹ *Brennan v the United Kingdom*, EHRM, uitspraak d.d. 16 oktober 2001, in paragraaf 58.

⁴⁰ Algemene Aanbeveling nr. 32, *Right to equality before the courts and tribunals and to a fair trial*, VN-CRM, VN Doc. CCPR/C/GC/32, 23 augustus 2007, in paragraaf 32.

⁴¹ *Nazira Sirageva v. Uzbekistan*, VN-CRM, beslissing d.d. 18 november 2005, VN Doc. CCPR/C/85/D/907/2000, in paragraaf 6.3. Zie ook *Gridin v. Russian Federation*, VN-CRM, beslissing d.d. 18 juli 2000, VN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997, in paragraaf 8.5.

⁴² *Bogumil v Portugal*, EHRM, uitspraak d.d. 7 oktober 2008, paragrafen 48-49

⁴³ *Fatma Tunc v Turkey (2)*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, paragraaf 14

omstandigheden van iedere zaak”.⁴⁴ Na toepassing van dit beginsel in een zaak waarin de doodstraf was geëist, stelde het Comité in *Aston Little v Jamaica* een schending van artikel 14 lid 3 sub b vast op grond van het feit dat de beschuldigde slechts gedurende een half uur had mogen overleggen met zijn raadsman voor het proces.⁴⁵ Vergelijkbare beslissingen werden genomen in de zaak *Ramil Rayos v Philippines*, waarin de beschuldigde gedurende zijn proces iedere dag slechts een korte tijd werd toegestaan om te spreken met zijn raadsman,⁴⁶ en in de zaak *Reid v Jamaica*, waarin de beschuldigde zijn raadsman pas tien minuten voor het begin van de proces ontmoette.⁴⁷

35. De beginselen van vertrouwelijkheid en voldoende tijd zijn bevestigd door verschillende organen van de Verenigde Naties. In regel 93 van de *Standaard minimumregels voor de behandeling van gevangenen* heeft de Verenigde Naties benadrukt dat een persoon die beschuldigd wordt van een misdrijf toegang dient te hebben tot een raadsman en dat hun communicatie buiten gehoorsafstand van de autoriteiten dient plaats te hebben.

“Voor de doeleinden van zijn verdediging, zal aan een gedetineerde voorafgaand aan zijn proces toegestaan worden om bezoek te ontvangen van zijn rechtsbijstandverlener met het oog op zijn verdediging en om vertrouwelijke instructies voor te bereiden en en aan hem te overhandigen. Voor deze doeleinden zal hij, als hij dat wenst, voorzien worden van schrijfmateriaal. Gesprekken tussen de gedetineerde en zijn rechtsbijstandverlener mogen in het zicht maar niet binnen gehoorsafstand van een politie- of inrichtingbeambte plaats vinden”.⁴⁸

36. De *VN Grondbeginselen betreffende de rol van advocaten* herhalen ook het recht op voldoende tijd met een raadsman en vertrouwelijke communicatie. Beginselen 8 en 22 luiden:

“Alle gearresteerde, in hechtenis genomen of gedetineerde personen zullen voorzien worden van voldoende gelegenheid, tijd en faciliteiten om bezocht te worden door en te communiceren en te overleggen met een raadsman, zonder vertraging, onderschepping of censuur en in volledige vertrouwelijkheid. Zulk overleg mag plaatsvinden in het zicht, maar niet binnen gehoorsafstand van wetshandhavingsbeambten”.

“Regeringen zullen erkennen en respecteren dat alle communicatie en overleg tussen raadsliden en hun cliënten in het kader van hun professionele betrokkenheid vertrouwelijk is”.⁴⁹

⁴⁴ Algemene Aanbeveling nr. 32, *Right to equality before the courts and tribunals and to a fair trial*, VN-CRM, VN Doc. CCPR/C/GC/32, 23 augustus 2007, in paragraaf 34

⁴⁵ *Aston Little v Jamaica*, VN-CRM, beslissing d.d. 1 november 1991, VN Doc. CCPR/C/43/D/283/1988, in paragraaf 8.4; zie ook *Glenford Campbell v Jamaica*, VN-CRM, beslissing d.d. 7 april 1992, VN Doc. CCPR/C/44/D/248/1987, in paragraaf 6.5

⁴⁶ *Ramil Rayos v Philippines*, VN-CRM, beslissing d.d. 7 augustus 2004, VN Doc. CCPR/C/81/D/1167/2003, in paragraaf 7.3

⁴⁷ *George Winston Reid v Jamaica*, VN-CRM, beslissing d.d. 14 juli 1994, VN Doc. CCPR/C/51/D/355/1989, in paragraaf 14.2

⁴⁸ Zie <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/treatmentprisoners.pdf>. De regels zijn aangenomen door het Eerste United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, gehouden in Genève in 1955, en goedgekeurd door de Economische en Sociale Raad in haar resoluties 663 C (XXIV) d.d. 31 juli 1957 en 2076 (LXII) d.d. 13 mei 1977. Uit regel 95 volgt dat deze regels niet alleen van toepassing zijn op gevangenen maar ook op hen in voorlopige hechtenis en andere gedetineerden voorafgaand aan hun proces.

⁴⁹ *Grondbeginselen betreffende de rol van advocaten*, aangenomen door het Achtste United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, van 27 augustus tot 7 september 1990

III. RESTRICTIES OP HET OPGEVEN VAN EEN RECHT OP RECHTSBIJSTAND

37. Gelet op het fundamentele belang van het recht op rechtsbijstand, mag dit recht door de verdachte of beschuldigde persoon slechts worden opgegeven in beperkte omstandigheden. Het EHRM heeft nauwe restricties getrokken om wat beschouwd mag worden als een effectief opgeven van een recht, en heeft het voorzien in beschermingsmechanismes met betrekking tot dit opgeven benadrukt.
38. Het EHRM heeft geoordeeld dat het opgeven van een recht op rechtsbijstand “op onmiskenbare wijze moet geschieden en omgeven moet zijn met minimumbeschermingsmechanismen die proportioneel zijn aan het belang ervan”.⁵⁰ Het EHRM heeft uitgelegd dat omdat het recht op rechtsbijstand een fundamenteel recht is waarop het begrip van een eerlijk proces steunt, dit “het best denkbare voorbeeld” is van een recht dat de speciale bescherming vereist van de maatstaf dat het opgeven van een recht welbewust en met begrip van de consequenties ervan dient te gebeuren.⁵¹ Daarom heeft het Hof benadrukt dat ieder opgeven:
- “niet alleen vrijwillig moet zijn, maar ook een welbewust en met begrip van de consequenties ervan opgeven van een recht moet vormen. Voordat van een beschuldigde gezegd kan worden dat hij impliciet, door zijn gedrag, een belangrijk recht volgend uit artikel 6 heeft opgegeven, moet aangetoond worden dat hij redelijkerwijs kon voorzien wat de gevolgen van zijn gedrag zouden zijn”.⁵²
39. Een geldig opgeven van het recht op rechtsbijstand kan niet worden vastgesteld alleen door te laten zien dat een verdachte doorging met antwoorden op verdere ondervragingen door de politie nadat hij was gewezen op zijn rechten. Een beschuldigde die om rechtsbijstand heeft verzocht mag niet worden onderworpen aan enige verdere ondervraging door de autoriteiten totdat hij rechtsbijstand heeft ontvangen, tenzij de beschuldigde zelf verdere communicatie of gesprekken met de politie of de aanklager initieert.⁵³

CONCLUSIE

40. Zoals hierboven weergegeven heeft het EHRM recent verduidelijkt dat artikel 6 lid 1 en 6 lid 3 van het EVRM vereisen dat, in de regel, verdachten in strafrechtelijke procedures recht hebben op toegang tot rechtsbijstand op zijn laatst wanneer zij worden gearresteerd, in hechtenis worden genomen, of hun positie significant beïnvloed wordt door de omstandigheden. Dit recht omvat onder meer het beschikken over rechtsbijstand tijdens elk verhoor of ondervraging door de politie en is toepasselijk ongeacht hun formele juridische status. Verdachten hebben het recht om vertrouwelijk met hun juridische vertegenwoordigers te communiceren, om voldoende tijd te hebben om hun verdediging voor te bereiden en om toegang te hebben tot het volledige palet aan diensten die onderdeel uitmaken van rechtsbijstand. Gelet op het fundamentele belang van het recht op rechtsbijstand, dient ieder opgeven van dit recht niet alleen vrijwillig te zijn, maar ook een welbewust en met begrip van de consequenties ervan opgeven van een recht te vormen.
41. Het VN-Comité voor de Rechten van de Mens heeft, onder toepassing van het IVBP, vastgesteld dat het recht op vroegtijdige toegang tot rechtsbijstand een universele standaard is die geldt voor alle mensen die beschuldigd of verdacht worden van misdrijven. Het

⁵⁰ *Pishchalnikov v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 24 september 2009, in paragraaf 77; zie ook *Pfeifer and Plankl v Austria*, EHRM, uitspraak d.d. 22 april 1998, paragraaf 37; *Neumeister v. Austria*, EHRM, uitspraak d.d. 7 mei 1974, paragraaf 36; *Poitrimol v. France*, EHRM, uitspraak d.d. 23 november 1993; *Šebalj v. Croatia*, (verzoekschrift nr. 4429/09) d.d. 28 juni 2011;

⁵¹ *Pishchalnikov v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 24 september 2009, in paragraaf 77.

⁵² *Pishchalnikov v. Russia*, EHRM, 2 uitspraak d.d. 4 september 2009, in paragraaf 77. Zie ook *Sejdovic v Italy*, EHRM, uitspraak van de Grote Kamer d.d. 1 maart 2006 in paragraaf 86; *Pavlenko v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 1 april 2010 in paragraaf 102.

⁵³ *Pishchalnikov v. Russia*, EHRM, beslissing d.d. 24 september 2009, in paragraaf 79.

Europees Comité ter Voorkoming van Foltering en het VN-Subcomité voor de Voorkoming van Foltering hebben allebei bij herhaling benadrukt dat vroegtijdige toegang een fundamenteel beschermingsmechanisme is tegen mishandeling en foltering. In aanvulling hierop heeft de Raad van de Europese Unie vroegtijdige toegang erkend als een belangrijk onderdeel van een lange-termijnplan om de rechten van verdachten in strafrechtelijke procedures te versterken en beschermen in de gehele Europese Unie.

BIJLAGE

Uitspraken van het Europese Hof van de Rechten van de Mens die toepassen *Salduz v Turkey*, EHRM, Grote Kamer, uitspraak d.d. 27 november 2008.

1. *Aba v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 3 november 2009, in paragraaf 9.
2. *Adalmis and Kilic v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 1 november 2009, in paragrafen 22, 26.
3. *Adamkiewicz v. Poland*, EHRM, uitspraak d.d. 2 november 2010, in paragrafen 82, 90-91
4. *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 18 februari 2010, in paragrafen 37, 47.
5. *Amutgan v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 3 februari 2009, in paragrafen 12, 17, 25.
6. *Arslan Ahmet v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 22 september 2009, in paragrafen 37, 43.
7. *Arzu v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 15 september 2009, in paragrafen 46, 62.
8. *Aslan and Demir v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 17 februari 2009, in paragrafen 9, 10, 14.
9. *Aslan Gülabi v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 16 juni 2009, in paragrafen 35, 41.
10. *Attı and Tedik v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 oktober 2009, in paragrafen 39-41, 53.
11. *Ayhan Işık v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 30 maart 2010, in paragrafen 33-34, 43.
12. *Ayhan Mehmet Ali v. Turkey* EHRM, uitspraak d.d. 3 november 2009, in paragrafen 20, 26-28
13. *Balitskiy v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 3 november 2011, in paragraaf 37.
14. *Ballıktaş v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 oktober 2009, in paragrafen 42, 54.
15. *Baran and Hun v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 mei 2010, paragrafen 39, 68, 71, 85.
16. *Baran Ihsan v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 15 september 2009, in paragrafen 25, 31.
17. *Bayhan Zeki v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 28 juli 2009, in paragrafen 26, 48.
18. *Berber Ömer v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 26 januari 2010, in paragrafen 33, 49.
19. *Bielaj v. Poland*, EHRM, uitspraak d.d. 27 april 2010, in paragraaf 72.
20. *Bilgin et Bulga v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 16 juni 2009, in paragrafen 8, 15, 19.
21. *Böke and Kandemir v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 10 maart 2009, in paragrafen 71, 80.
22. *Bolukoç and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 10 november 2009, in paragrafen 34–35, 44.
23. *Borotyuk v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 16 december 2010, in paragrafen 79, 92.
24. *Bortnik v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 27 januari 2011, in paragrafen 39, 47.
25. *Boz v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 9 februari 2010, in paragrafen 20, 24, 33-34.
26. *Brusco v. France*, EHRM, uitspraak d.d. 14 oktober 2010, in paragraaf 45.
27. *Caka v. Albania*, EHRM, uitspraak d.d. 8 december 2009, in paragraaf 122.
28. *Celebi and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 22 september 2009, in paragrafen 24, 29.

29. *Celik Gürsel v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 5 mei 2009, in paragrafen 22, 24.
30. *Çimen v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 3 februari 2009, in paragrafen 12, 25-26, 32.
31. *Ciupercescu v. Romania*, EHRM, uitspraak d.d. 15 juni 2010, in paragraaf 149.
32. *Coban (No. 2.) v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 26 januari 2010, in paragrafen 20, 25.
33. *Çolakoğlu v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 oktober 2009, in paragrafen 34-39
34. *Dayanan v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragrafen 30-33
35. *Demirkaya v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragrafen 16-7
36. *Desde v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 1 februari 2011, in paragrafen 127, 131-132
37. *Ditaban v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 14 april 2009, in paragrafen 51, 52, 56.
38. *Ek and Şıktaş v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 17 februari 2009, in paragrafen 11-12, 16.
39. *Elawa v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 25 januari 2011, in paragrafen 38-39, 51.
40. *Elcicek and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 16 juli 2009, in paragrafen 15, 19.
41. *Eraslan and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 6 oktober 2009, in paragrafen 12,13, 23.
42. *Fatma Tunç v. Turkey (No. 2)*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragraaf 15.
43. *Feti Ateş and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 21 december 2010, in paragrafen 23-24, 35.
44. *Fidanci v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 17 januari 2012, in paragrafen 37-38, 45.
45. *Fikret Çetin v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragrafen 35-38, 49.
46. *Gäfgen v. Germany*, EHRM, uitspraak d.d. 1 juni 2010, in paragrafen 5, 177.
47. *Geçgel and Çelik v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragrafen 15-18.
48. *Gök and Güler v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 28 juli 2009, in paragrafen 55-57, 65.
49. *Gözünc v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 september 2011, in paragrafen 21-22, 35.
50. *Gülcer and Aslim v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 16 juni 2009, in paragrafen 8, 12.
51. *Gülecan v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 28 april 2009, in paragrafen 5, 10.
52. *Gürova v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 6 oktober 2009, in paragrafen 13, 14, 20.
53. *Güveç v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 januari 2009, in paragraaf 126.
54. *Hakan Duman v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 23 maart 2010, in paragrafen 46-47, 63.
55. *Halil Kaya v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 22 september 2009, in paragrafen 18-19, 23.
56. *Hovanesian v. Bulgaria*, EHRM, uitspraak d.d. 21 december 2010, in paragrafen 32-33, 37.
57. *Hüseyin Habip Taşkin v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 1 februari 2011, in paragrafen 21-22, 30.
58. *Huseyn and Others v. Azerbaijan*, EHRM, uitspraak d.d. 26 juli 2011, in paragraaf 171.
59. *Ibrahim Oztürk v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 17 februari 2009, in paragrafen 45, 47, 57.
60. *Jamrozny v. Poland*, EHRM, uitspraak d.d. 15 september 2009, in paragraaf 47.
61. *Kenan Engin v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 8 december 2009, in paragrafen 14, 24.
62. *Kuralić v. Croatia*, EHRM, uitspraak d.d. 15 oktober 2009, in paragrafen 44, 47.
63. *Laska and Lika v. Albania*, EHRM, uitspraak d.d. 20 april 2010, in paragrafen 68, 74.

64. *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d., 28 oktober 2010, in paragrafen 49-51, 57.
65. *Leva v. Moldova*, EHRM, uitspraak d.d. 15 december 2009, in paragraaf 71.
66. *Lisica v. Croatia*, EHRM, uitspraak d.d. 25 februari 2010, in paragraaf 47.
67. *Lopata v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 13 juli 2010, in paragrafen 130-131.
68. *Luchaninova v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 9 juni 2011, in paragraaf 63.
69. *Mađer v. Croatia*, EHRM, uitspraak d.d. 21 juni 2011, in paragrafen 149, 154.
70. *Mehmet Şerif Öner v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 september 2011, in paragrafen 21-22, 27.
71. *Mehmet Zeki Doğan v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 6 oktober 2009, in paragrafen 13, 15.
72. *Melnikov v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 14 januari 2010, in paragraaf 79.
73. *Musa Karataş v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 5 januari 2010, in paragrafen 90, 102.
74. *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 21 april 2011, in paragrafen 262-265.
75. *Nechto v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 24 januari 2012, in paragrafen 102-103.
76. *Nevruz Bozkurt v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 01 maart 2011, in paragrafen 43, 73.
77. *Oğraş v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 13 oktober 2009, in paragrafen 19-20, 27.
78. *Oleg Kolesnik v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 19 november 2009, in paragraaf 35.
79. *Öngün v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 23 juni 2009, in paragrafen 31, 33-34, 39.
80. *Özcan Çolak v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 6 oktober 2009, in paragrafen 44, 46, 59.
81. *Paskal v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 15 september 2011, in paragraaf 76.
82. *Pavlenko v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 1 april 2010, in paragrafen 97, 101.
83. *Pishchalnikov v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 24 september 2009, in paragrafen 70, 73, 76, 79, 93
84. *Płonka v. Poland*, EHRM, uitspraak d.d. 31 maart 2009, in paragrafen 35, 37, 40.
85. *Şaman v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 5 april 2011, in paragrafen 30, 3, 44.
86. *Sapan v Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 september 2011, in paragrafen 21-23, 38.
87. *Savaş v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 8 december 2009, in paragrafen 63, 90.
88. *Šebalj v. Croatia*, EHRM, uitspraak d.d. 28 juni 2011, in paragrafen 250, 263.
89. *Shabelnik v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 19 februari 2009, in paragraaf 53.
90. *Sharkunov and Mezentsev v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 10 juni 2010, in paragraaf 97.
91. *Shishkin v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 7 juli 2011, in paragrafen 140-141.
92. *Smolik v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 19 januari 2012, in paragraaf 53.
93. *Soykan v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 21 april 2009, in paragrafen 50, 51, 57, 62.
94. *Stojkovic v. France and Belgium*, EHRM, uitspraak d.d. 27 oktober 2011, in paragrafen 50, 53-54.
95. *Tağaç and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 7 juli 2009, in paragrafen 35-36.
96. *Taşçıgil v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 3 maart 2009, in paragrafen 36, 41.
97. *Trymbach v. Ukraine*, EHRM, uitspraak d.d. 12 januari 2012, in paragraaf 60.

98. *Ümit Aydın v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 5 januari 2010, in paragrafen 46-48, 58.
99. *Vanfuli v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 3 november 2011, in paragrafen 94-95.
100. *Vladimir Krivonosov v. Russia*, EHRM, uitspraak d.d. 15 juli 2010, in paragrafen 161-162.
101. *Yunus Aktaş and Others v. Turkey*, EHRM, uitspraak d.d. 20 oktober 2009, in paragrafen 42, 44-45, 62.
102. *Zdravko Petrov v. Bulgaria*, EHRM, uitspraak d.d. 23 juni 2011, in paragraaf 47.